

УДК 781.7 (477)

Ірина Клименко (Київ)

МЕТОДИЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ МЕЛОАРЕАЛОГІЇ: З ПРАКТИЧНОГО ДОСВІДУ ДОКУМЕНТАЛЬНОГО КАРТОГРАФУВАННЯ

Кандидат мистецтвознавства, завідувач Проблемної науково-дослідної лабораторії по вивченню і пропаганді народної музичної творчості (ЛЕК) при НМАУ ім. П. Чайковського, доцент кафедри музичної фольклористики. Тел.: 050 440-67-53, e-mail: klymenko_iryna@ukr.net

У статті окреслено основні етапи формування вітчизняної мелогеографії; розглядаються проблеми, пов'язані з застосуванням документального картографування; обумовлюється необхідність повернення до макромелоареалогії на новому рівні. Для вирішення мелогеографічних завдань автор пропонує скористатися деякими надбаннями лінгвогеографічної методики, дієвість якої перевірила у власному етномелогеографічному обстеженні великого регіону – Полісся та суміжних зон. Чи не вперше у вітчизняній науці оголошується проблема пошуку адекватних способів графічної візуалізації картографованих явищ.

Ключові слова: географічне етномузикознавство, документальне картографування, макромелоареалогія, статистичні методи, графічна візуалізація символів, бази даних

Більш як сторічна практика географічного вивчення явищ традиційної культури (перша українська праця на засадах лінгвогеографії з'явилася 1872 року [35]), довела продуктивність цього наукового методу. Сьогодні в надрах народознавчих наук на базі їх географічних підрозділів формуються самостійні дисципліни з власним предметом і методикою: «Подібно до того, як слов'янська діалектологія в сучасних умовах не може обійтися без лінгвістичної географії, етнолінгвістика, фольклористика й етногеографія потребують активного розвитку такої автономної дисципліни, як культурологічна географія» [40, с. 20]. В цьому колі предметів належне місце має посісти і **географічне етномузикознавство**, або **мелогеографія**, яка, за *Володимиром Гошовським*, вивчає «аутентичний музичний фольклор під кутом зору територіального поширення цілісних об'єктів або їх елементів» [9, с. 318].

Ольга Пашина у вступній статті до першого збірника, цілком присвяченого ареальним дослідженням традиційної музики [16], пише, що розвиток ареалогії гальмує відсутність єдиних принципів і єдиного категоріального апарату для опису матеріалу, несистемність картографування, що робить його результати неспівставними. На брак продуктивної методики мелогеографічного аналізу нарікає і *Богдан Луканюк*, пропонуючи спиратися на географічно-історичне членування терену, аби зорієнтуватися, на якій території слід шукати сукупність визначальних ознак музичного діалекту [32].

Нерозпрацьованість мелоареалогічної методики підштовхує етномузикологів звернутися за досвідом до лінгвогеографії, етнолінгвістики, значні здобутки яких інспірують проведення мелоареало-

гічних студій на нових засадах. В той же час *Віктор Гусев* та *Юрій Марченко* вказують на зростання «значення календарно-обрядового фольклора, особливо його музичних форм як носіїв ознак ареальної культури», важливість «чисто музикознавчого (музично-текстологічного) вивчення джерел, при якому інші відомості (історія, географія, поетика) можуть розглядатися лише як супутні» [14, с. 346].

Здобувши певний практичний досвід у вивченні ареалогії меломасивів обрядових наспівів України і Білорусі способом їх картографування (див. [20–22, 24–28 та ін.¹]), хотіла б привернути увагу дослідників цього напрямку до окремих моментів методичного плану.

3 історії вітчизняної мелогеографії

У становленні мелогеографії в Україні окреслюються *три періоди*. Початок поклали музично-діалектологічні спостереження *Станіслава Людкевича*, *Філарета Колесси* й *Климентя Квітки*. Останній став «ідеологом» майбутньої дисципліни, виголосивши у статтях 1930–1940-х років [17; 18] програму географічного вивчення обрядового мелосу слов'ян методом картографування його типових явищ.

К. Квітка писав, що історико-географічні межі, обумовлені подіями давнього минулого, нині проступають у локальних комплексах культурологічних компонентів, за якими різняться певні території. До найважливіших ареально диференційних ознак належить **система ранньотрадиційних на-**

¹ Тут вперше в Україні перевірено дієвість лінгвогеографічної методики для документального етномелогеографічного обстеження великого регіону.

співів – календарно-сезонних (тих, що обслуговують святкові дати й періоди землеробського річного кола: зимові й літні (Зелені Святки, весняний сезон з Великоднем, Купала, жнива та ін.) і родинно-обрядових (тих, що супроводять головні події родинного життя: весілля, народження дитини, смерть). Теоретично узагальнивши накопичений протягом XIX ст. досвід емпіричного вивчення пісенного фольклора східних слов'ян, К. Квітка встановив **типологічний пріоритет ритміки** над мелікою (звуквисотними параметрами) у класифікації народних наспівів й сформулював головні положення методики ритмоаналітичних досліджень, а саме – визначення **типу наспіву** за його **силаборитмічною формою**. Ритм проспівування силаб пісенного вірша утворює типовий ритмомалянок, який є **музично-ритмічною моделлю пісні, узгодженою з числовою формулою будови поетичного тексту**. К. Квітка вперше заговорив про ареальне функціонування «пісенних типів» та про необхідність їхнього картографування.

З діяльністю К. Квітки пов'язаний **перший період** мелогеографії – він заклав засади аналітичного апарату й зробив перші практичні (поки ще без спроб картографування) кроки: **зондування територій, загальну розмітку й опис окремих ареалів з виявленням їх суцільності/подільності**. Локальне дослідження з картографуванням напередодні 2-ї світової війни в Україні вперше здійснив етнохореолог *Роман Гарасимчук* [58]².

Властиві періоду становлення мелогеографії **словесні описи ареалів**, їх орієнтовне окреслення без позначення кордонів не втратили чинності й досі: проблеми картографування нерідко обговорюються лише теоретично, карти з нанесеними на них мелоареалами не стали обов'язковим атрибутом навіть тих праць 1990 – поч. 2000-х років, які торкаються питань ареалогії (наприклад, [47]).

Ідеї, висунуті К. Квіткою, від середини 1950-х підхопив *Володимир Гошовський*. Чи не вперше в слов'янському етномузикознавстві він обґрунтував «методику музично-діалектологічного аналізу» (у доповіді [10], а згодом у капітальному збірнику [12]) і, закликаючи до вивчення фольклору в комплексі з археологією, етнографією, антропологією, дав **визначення мелогеографії** як спеціа-

лізованому напрямку етномузикології [11, с. 318]. В. Гошовський **здійснив картографування** певних теренів за окремими жанрово-типологічними явищами – наступив **другий період** мелогеографії. Методика В. Гошовського була такою: спочатку зафіксовані в терені мелодичні версії (у їх локальних реалізаціях) через застосування спеціальних аналітичних операцій моделюються до інваріантних силаборитмічних схем, потім «очищені» структури картографуються, таким чином встановлюється загальний ареал пісенного типу; в часі картографування відслідковується характер видозмін моделі – ці спостереження є підставою для того, аби визначити обсяг і специфіку модифікації базової схеми. В. Гошовський вважав, що «структура вірша і ритмічна форма (представлені у вигляді моделей) – незалежно від мелодії, ладу, тематики і т.і. – дають нам достатню інформацію про жанр і походження пісні» [9, с. 20] і картографував пісенні типи виключно за ритмічними формами. Теоретичну установку на типологічне домінування силаборитмічних форм і тепер поділяють представники львівської школи, які під сучасним терміном **«мелотип»** – системним поняттям, яке обіймає **групу наспівів з типовими морфологічними характеристиками у сукупності (а) силаборитмічних і (б) мелічних (звуквисотних) ознак** розуміють передусім **«ритмотип»**. За такого підходу уявлення про ареал **мелотипу** формуються на підставі локалізації тільки певної ритмічної моделі (див. статтю *Юрія Рибачка*). Однак вивчення мелічних параметрів показує, що цей рівень традиційного мелосу становить **типологічно автономну систему**, яка вимагає не підлеглого (другим планом), а паралельного розгляду (див. статті *Лариси Белогурової*, *Варвари Калюжної*, *Маргарити Скаженюк*, *Василя Ковалюка*): як певний ритмічний тип знаходить інтонаційне втілення у різних мелічних версіях, так і певна звуквисотна модель реалізується в численних ритмічних версіях, стаючи явищем «вищого порядку» щодо ритмоформ.

Порівнюючи характер ранніх (1970–80-ті) і новітніх (2000–2010) східнослов'янських мелокартографічних студій, відзначаю їх принципово різне спрямування. У географічних обстеженнях авторів 1970–1980-х охоплювалися значні території – цілий етнографічний регіон або й вся країна чи навіть кілька країн (умовно – **макрорівень**)³. Домінувала тенденція увінчувати нотні й теоретичні публікації картами, де подавалися узагальнені одноманітно заповнені/заштриховані ареали, окреслені за сумою розрізнених фактів досить далекого географічного походження, часом некритично запозичених з друкованих джерел. Спосіб меха-

² Унікальна робота Р.-В. Гарасимчука лишається самотнім прикладом **документального картографування** епохи 1930-х. Його фактичним науковим керівником був видатний польський етнограф *Адам Фішер*, але хто був ініціатором цієї праці, досі невідомо (ним міг бути і *Адольф Хибінський*). У потужній польській етнографії міжвоєнного періоду картографування застосовувалося доволі широко. Ф. Колесса у своїх етномузикологічних дослідженнях окраїнних земель (Закарпаття, Лемківщина, Полісся) дошукувався не стільки ознак їх окремішності (це була аксіома), скільки спільності з ранньотрадиційним українським фольклором, як доказу належності тих окраїн до української етнічної спільноти. Ці думки висловив Б. Луканюк у 2001 році на публічному захисті моєї дисертації.

³ Назву кілька найбільш відомих імен: *Володимир Гошовський* [9], *Анна Чекановська* [57], *Людмила Тестова/Єфремова* [48, карти оперті на застарілу систематизацію наспівів], *Зінаїда Можейко* [36; 37], *Анатолій Завальнюк* [15], *Лариса Костоковець* [30], *Галина Кутирьова* [31], *Ольга Пашина* [39] та ін.

нічно-рівномірною покриття площин умовними символами застосовувався і для локальних традицій (тоді він давав менше похибок), і для великих регіонів. Такі карти могли супроводитись глобальними висновками про ареал досліджуваного явища, але, підперті замалими (з сучасного погляду) й нечітко зареєстрованими даними, вони іноді затьмарювали істинну мелогеографічну картину.

Описана метода сформувалася через об'єктивні причини, адже в ті часи системна польова робота фронтальним способом не проводилася – це були підготовчі, пробні дослідження з гіпотетичними висновками, на основі чого врешті-решт виробилася методика сучасних студій. Однак *карти без зазначення точної локалізації аналізованих явищ* не відповідають рівневі, на якому працюють, наприклад, лінгвісти, тобто обмежені у можливості їх міждисциплінарного використання⁴.

Ще одна проблема карт описуваного виду полягає в тому, що картографуванню підлягали тільки *основні ритмічні моделі – без їх внутрішньовидової структурної диференціації*. За такого підходу ареал певного мелотипу виглядає однорідним, в той час як в реальності він поділяється, з одного боку, на субареали, яким відповідають локальні морфологічні різновиди (як ритмічні, так і мелічні), з іншого – на ядерну зону, де мелотип виявляється у повноцінному вигляді, та маргінальні зони, де він постає у розмитих формах. Підстави для більш докладної диференціації ареалу дістаємо тоді, коли на карту нанесено результати детального морфологічного аналізу певного мелотипу. Отже, *обмеженість критеріїв картографування тільки ритмічним рівнем* мелоорганізації *у модельному виді* є суттєвою вадою етномузичних карт від В. Гошовського й дотепер.

Все ж попри відомі застійні періоди нашої науки, малочисельність і слабе фінансування дослідницьких установ, зусиллями поодиноких мелокартографів було проторовано шлях до формування Атласу артефактів традиційної музики українців та сусідніх слов'янських етносів – білорусів, поляків, росіян. Від середини 1990-х в українській етномузикології розпочався *новий етап (третій період)* мелогеографії, що характеризується усвідомленням окреслених проблем й пошуком шляхів їхнього розв'язання у *спеціальних дискусіях*. У роботах цього періоду⁵ стався важли-

вий методологічний перехід до ретельних локальних експлорацій (*мікрорівень*) зі *статистичною вагою кількістю авторських записів* (приклади вимірюються сотнями, а то й тисячами зразків) та *документальним картографуванням* чітко паспортизованих явищ за *конкретними населеними пунктами* (за зразком лінгвістичних атласів)⁶. У сучасній вітчизняній мелогеографії документальне картографування явищ та їх структурних елементів утверджується як *обов'язковий спосіб побудови карт*. Вони публікуються в матеріалах «Конференції дослідників народної музики червононоруських (галицько-володимирських) та суміжних земель» (СІМР), книгах серій «*Проблеми етномузикології*» та «*Етномузика*», частина карт міститься в дисертаційних і дипломних роботах, виконаних під керівництвом Богдана Луканюка (див. список на с. 17), *Євгена Єфремова* [23].

3 методичних набутоків документальної мелогеографії в Україні

Вже при зародженні української лінгвогеографії були сформовані такі принципи просторового вивчення мови як необхідність *зіставності і повноти даних, лінгвостатистичний підхід до вивчення діалектних явищ, комплексне дослідження мови і культури народу* [40, с. 3]. У подальшому зберігається тенденція постійного *розширення залучуваного матеріалу, згущення мережі обстежуваних говірок – тільки великий фактичний матеріал забезпечує результативність досліджень*. *Микита Толстой* вважав, що «"сучасні" дані, зібрані систематично, за спеціально складеними програмами, можуть дати для реконструкції слов'янських древностей більше, ніж скупі свідчення письмових пам'яток і навіть більше, ніж нерідко багаті, але уривчасті, локально обмежені записи збирачів минулого» [50, с. 47].

Названі принципи стають базовими і для мелогеографії. Метод документального картографування з опорою на системні географічні польові до-

зи даних своїх архівів, за якими можна виконати документальне картографування. Окремі карти поширення музичних інструментів зустрічаємо в роботах *Лариси Сабан* [43], *Михайла Хая* [55].

У Росії провідниками і реалізаторами сучасних мелогеографічних ідей були і є представники школи *Євгена Гіппіуса* [6] – *Борислава Єфіменкова*, *Ольга Пашина*, *Лариса Белогурова*, *Галина Сисоева*, *Варвара Калюжна* та ін. Карти локальних діалектів зустрічаємо в роботах *Наталі Гілярової*, петербурзької групи дослідників під керівництвом *Анатолія Мехнецова*.

В Білорусі останніми роками з'явилися дослідження *Катерини Кривошейцевої* (див. [12] на с. 60).

⁶ Фронтальні обстеження «село в село» за спеціальними питальниками й картографування за конкретними селами проводилися і Р.-В. Гарасимчуком та В. Гошовським, але в опублікованих картах В. Гошовський використовує узагальнену штриховку ареалів або розсипи значків, окремо подаючи для орієнтації точки місцезнаходження населених пунктів [12-2, карти на сс. 29, 35, 51].

⁴ Деякі автори старших поколінь, які й тепер продовжують географічні дослідження, лишилися на окреслених засадах, наприклад, *Тамара Варфоломеева* [3].

⁵ Їх здійснювали *Юрій Сливинський* [44], *Ярослав Мироненко* [34], група дослідників під науковою опікою *Богдана Луканюка*: *Ірина Клименко*, *Василь Коваль*, *Юрій Рибак*, *Лариса Лукашенко*, а також науковці київської Лабораторії музичної етнографії при НМАУ ім. П. Чайковського (ЛЕК) *Олена Гончаренко*, *Тетяна Сопілка*, *Маргарита Скаженник*, *Ганна Коропніченко*, *Олександр Терещенко*. Двоє останні, не друкуючи наразі картографічної продукції документального типу (через технічні проблеми), здійснюють глибокі локальні дослідження й подають ба-

слідження, скеровані за певною тереновою сіткою – працемісткий, але єдино вірний науковий шлях, яким до нас успішно перейшли діалектологи, етнолінгвісти. Детальний опис цієї методики на етапі планування і здійснення польової роботи, аналітичного препарування матеріалу знаходимо у статті Ю. Рибачка [41], де автор планує уніфіковане за підходами охоплення якомога більшого масиву україномовних етнічних територій.

Для забезпечення ареалогічних розвідок *статистично вагомою кількістю достовірних польових фактів* етномузикологи НМАУ і ЛНМА з 1980-х років розпочали *фронтальні польові обстеження* різних регіонів за *рівномірною і густою* (особливо в Карпатах, на Волині й Поліссі) *географічною сіткою* з застосуванням спеціальних питальників.

Досвід моєї роботи в Поліссі (обстежено бл. 250 сіл) дозволяє окреслити деякі *особливості польового етапу ареалогічного дослідження*, на які методично можуть опертися наступні розвідники.

В окремих районах Припятського Полісся (враховуючи його дрібне діалектне членування, відмічене лінгвістами) експедиціями НМАУ були обстежені практично всі села. *Щільність сітки збільшувалась* у тих випадках, коли у збирачів виникало відчуття *наближення діалектної межі*. Ознаками цього виступали: *переміна репертуару* в одному чи кількох обрядових циклах, *зміна окремих структурних елементів* в тих самих мелотипах, *вибіркове «випадіння» жанрів календарного кола*, а також *культурологічно-психологічні ознаки* – важкість пригадування інформантами необхідних мелодій, «девальвація» окремих жанрів («погана пісня»). Це вимагало більш наполегливого пошуку знавців традицій і застосування *активних методів їх опитування* – з нагадуванням співакам текстів, наспівів.

У ядерних зонах музичних діалектів Полісся майже всі співачки 1920-х років народження ще можуть подати повноцінну інформацію про календарні ритуали й пісні, жінки, народжені у 1930-х, добре пам'ятають тільки весільні традиції. Маргінальні зони характеризуються пасивністю інформантів або ж малою інформативністю їхніх повідомлень. Однак «розпад традиції» в таких зонах є нерівномірним: пам'ять виконавців втрачає не весь шар пісень, а лише окремі елементи циклу – наприклад, не пам'ятаючи *живних пісень*, співачки легко відтворюють *колядки, весільні тощо*. *Нерівномірність збереження ранньотрадиційного репертуару*, можливо, *сигналізує про маргінальність певної території*.

Ступінь музичної активності локусу визначається і *статистично*: враховується *кількість інформантів*, що їм відоме певне музичне явище (з уточненням віку виконавців, котрі володіють/не володіють традиційним репертуаром); *кількість виконавських версій* типового наспіву; *кількість поетичних сюжетів*, закріплених за певним мелотипом. Значна кількість текстів свідчить про вкоріненість мелодії в локальній традиції; цей показник також допомагає уточнити функцію обрядо-

вого наспіву: його сезонне прикріплення (за великої кількості сюжетів), або вузьку спеціалізацію⁷.

Якщо репертуарні й меломорфологічні факти візуалізуються на картах у графічних символах, то згадувані культурологічно-психологічні характеристики прямо не надаються до картографування. Однак їх роль для ареальної диференціації регіону й реконструкції динаміки ареалів не менш важлива, тому подібна інформація повинна фіксуватися під час польового обстеження, увійти до архівних джерел і потрапити до описової частини мелодіалектних досліджень⁸.

До особливостей аналітичного етапу ареалогічного дослідження віднесу такі спостереження.

Великий ареал мелотипу, як правило, обумовлює численні локальні модифікації його ритміки і меліки. Це можуть бути *локально-стильові різновиди типу*, складені під впливом місцевих стилістичних особливостей (що свідчить про асиміляцію мелоструктури в терені, її творче пристосування до місцевого «модусу мислення»⁹), або ж *структурно зруйновані версії*, які відбивають процес «згасання» модельної форми у маргінальній зоні ареалу. Для вирізнення правдивих локальних форм можна спиратися на а) *статистичний* (кількість версій певного структурного варіанту) і б) *географічний* (місцерозташування і щільність субареалу, в якому побутують ці версії)

⁷ Тут не можна не посперитися на важливу методичну пропозицію Л. Белогурової [1] – інноваційний *статистичний метод аналізу весільних музичних традицій* величезної східнослов'янської території (Білорусь, Україна, західні та південноросійські землі), де поширений тип ритуалу «свадьба-вяселле» (протилежний до типу «свадьба-похорон»): у кожному населеному пункті підраховується число вербальних текстів, закріплених за політекстовими наспівами, а отримані відсоткові значення слугують показниками питомої ваги, співвідносної потужності («соотносительной мощности элементов», за М. І. та С. М. Толстими) кожного структурного типу у певній локальній традиції. Науковець вважає, що джерельною базою такого дослідження можуть бути майже виключно польові матеріали, зібрані за методикою, скерованою на максимальну, вичерпну фіксацію весільних пісень, детальне виявлення обрядового контексту кожного зразка, пов'язаних з ним текстів, встановлення пісенного репертуару кожного з етапів ритуалу. Тільки такі польові записи можна вважати придатними для пропорційно-статистичного аналізу. Мінімальний репрезентативний рівень, з досвіду роботи автора методу на Смоленщині, складають 25–30 зразків з одного села, збільшення їх числа коригує отримані показники незначною мірою.

⁸ Очевидно, що такими засобами уточнення мелокордонів неможливо скористатися у випадках, коли карти створюються на базі друкованих джерел.

⁹ Див. для прикладу ладові й агогічні модифікації кількох знаних в центральній Україні календарних мелоформ (жнивних, купальських, весняних) у локальних традиціях верхньої Уборті [25, с. 82; 26; стаття М. Скаженік у цій книзі].

показачки¹⁰. *Наявність ареальної характеристики для кількісно вагомої групи модифікованих версій дозволяє вважати її локальним різновидом типу.* Процеси розмивання типової моделі частіше фіксуються на окраїнах ареалу, й супроводжуються розпорошеним характером локалізації розмитих версій.

Якщо мелічні характеристики мелотипу непевні, обмежуємося картографуванням його ритмотипу. Це буває у випадках, коли: а) наспів проінтоновано неточно, але його ритмомодель не викликає сумнівів; б) згадано лиш текст пісні без наспіву, але він аналогічний тим, що зустрілися в сусідніх селах з типовим наспівом, й ці села не підпадають під маргінальну зону; в) відомості про побутування ритмотипу в певному селі отримано

¹⁰ Вивчаючи варіювання силаборитмічної форми у меломасиві «жниво-голосіння» (далі – ЖГ, за О. Пашиною – загальнобілоруський тип [39]; **аудіоприклад DVD-4.1_2008-16_15**; **карта K2 в Атласі**), я зауважила, що різні версії ритмовіршового устрою цих наспівів походять з різних теренів, і здійснила первинний розподіл матеріалу за географічним принципом. Виділені локальні масиви виписані у таблиці **на с. K4** і показані **на карті K5**. Ці масиви аналізувалися за методикою структурно-статистичних обчислень, проведених Михайлом Гаспаровим на базі літературної версифікації [5]: для кожного регіону, в якому були виявлені особливості віршової структури ЖГ, з архівних та друкованих джерел добиралося по можливості 150–200 віршових рядків (до уваги не бралися повтори у строфах семантичної форми AA, AAB та міжстрофові конкатенації, але ті самі сюжети, записані від різних виконавців, враховувались як окремі тексти) [25, сс. 110–114, табл. B20, B25, карта Ж.6]. Після встановлення у регіональних підбірках всіх можливих варіантів силабічних форм я визначила відсотки рядків певної форми від абсолютного числа проаналізованих віршів. Боковик **таблиці K4** містить варіанти силабічних формул, які виявились **статистично вагомими, домінантними** для певних регіонів; в колонки об'єднано дані з тих місцевостей, які мали однакове співвідношення різних силабічних форм. Отримані цифри дозволяють намітити приблизний розподіл мелоареалу ЖГ за показником **пріоритетних форм віршування**.

Близьким до описуваного є й згадуваний вище метод Л. Белогурової (див. виноску 7) – виявлення «вагових пропорцій» у корпусі весільних обрядових наспівів, зафіксованих у певній локальній традиції. Л. Белогурова спостерегла, що весільні пісні окресленого східнослов'янського терену мають особливі картографічні можливості, що обумовлює як специфічні методи обробки польових даних, так і методи виконання карт. З метою пристосування аналітичних даних до потреб картографування статистичних коливання зводилися дослідницею до трьох рівнів: максимального (30–50% текстів репертуару), середнього (10–30%) та мінімального (менше 10%, або ж одиничні записи). За такого підходу отримані ареали певних форм характеризуються нерівномірною щільністю їх поширення на різних ділянках (див. [1, карти IV–VIII]). Створені карти показали, що кожен структурний тип в територіальній проекції має свою *статистичну динаміку*. За нею були встановлені види весільних традицій за параметром *наявності / відсутності* в них *домінуючого наспіву*.

з друкованих джерел – типологічних описів, статистичних звітів, карт.

Мій досвід картографування поліських ранньо-традиційних пісенних форм показує, що *ареально-диференційними* ознаками можуть слугувати компоненти як *морфологічного* рівня (тип ритму, композиції, ладозвукоряду, фактури), так і *фонетичного* (звукорядно-фактурні стилістичні особливості, виконавська манера, темброва характерність, специфіка варіювання мелодики, ритму, мелізматика тощо). Поділ ознак на морфологічні і фонетичні певною мірою корелює з лексичним і фонетичним рівнями мовних діалектів. Консервативність фонетичного рівня розмовної мови є загальновизнаною. У традиційній музиці також відзначаємо консервативність фонетичних ознак, що дозволяє спиратися на них в ареалогічному членуванні терену¹¹. Окремий елемент структури, що є фонетичним в межах одного пісенного типу (наприклад, характерна рубатна фігура ритмічного дроблення [2]), в контексті інших пісенних форм може виявити себе як локальна стильова модифікація, що має певний ареал. Фонетична ознака, яка об'єднує групу наспівів різних жанрів, стає *критерієм мелодіалектного поділу території*.

Морфологічне препарування матеріалу та розгляд його географічних характеристик, як бачимо, взаємопов'язані – продукти аналізу є об'єктом для картографування, а результати останнього слугують джерелом уточнень, підставою для диференціальної систематизації матеріалів.

По проведенні аналітичної роботи спеціальним завданням мелокартографа є *спосіб представлення матеріалу для його публікації* разом з картами. Видання такого роду можна порівняти з оприлюдненням своїх матеріалів археологами, які вміщують у книгах і статтях детальні описи вивчених об'єктів та їх паспорти, щоб цією інформацією могли скористатися також інші фахівці. Згадувана масовість новоздобутих польових матеріалів викликає необхідність формування спеціалізованих Баз даних з паспортними та аналітичними параметрами. Ці громіздкі таблиці з масивами інформації обтяжують статті, тому одним із способів їх публікації є розміщення на електронному оптичному диску, який став звично супро-

¹¹ Напрошується порівняння мелотипу як репертуарної одиниці діалектної музичної мови з феноменом мови вербальної: «Кожна лексема як окремий елемент діалектної мови становить собою ... точку перетину ряду різноякісних явищ – фонетичних, граматичних, лексичних. Тому актуальним залишається і питання про зумовленість постання ареального протиставлення одиниць одного рівня особливостями елементів інших структурних рівнів. Ця проблема в українському мовознавстві ще не стала предметом спеціального розгляду, хоча факти накладання ізоглас, ізофон і меж поширення граматичних явищ уже сигналізують про можливість такого міжрівневого зв'язку, про зумовленість останнім географії мовних одиниць різних рівнів» [13, с. 16].

водити українські етномузикологічні збірники. Приклади як видрукованих, так і електронних баз такого роду (у форматі таблиць Excel, який наразі задовольняє потреби київських і львівських етномузикологів у сортуванні масивів записів і не є затяжким для опанування) читач знайде у цьому збірнику та у долученому до нього DVD¹².

Щодо методичних засад *етапу картографування*, частково випрацьованих на базі етнолінгвістичних карт, то актуальними принципами в практичній мелогеографії треба вважати:

1) картографування фактів:

а) за наявністю/відсутністю явища;

б) за наявністю/відсутністю варіантів явища; при появі останніх ставиться питання про їх функціональний паралелізм або, навпаки, протиставність;

2) збільшення кількості мелоаналітичних рівнів, призначених для картографування;

3) перевірка кожного з компонентів форми на наявність ареальної характеристики (компактної території, в якій він себе реалізує); визначення комплексу ареально диференційних ознак;

4) поетапне картографування: спочатку документальне – за конкретними селами, пізніше інтеграційне – узагальнений показ мелоареалів.

Наголошу й на доведеній полісько-білоруськими та смоленськими дослідженнями (див. виноски 7, 10) продуктивності відображення на картах різного роду *статистичних відомостей*. За Л. Белогуровою, статистичний аналіз пропонує музичній ареалогії новий предмет картографування – кількісну представленість в традиції наспівів певного структурного типу [1], або ж його певного різновиду (особливо якщо цей тип займає велику територію і утворює доволі відмінні версії [25]). Врахування статистичного фактора системних стосунків у такому об'ємному й складно організованому музично-етнографічному комплексі, як весільний ритуал, виявляє ієрархію структурних типів, співвідносну потужність елементів, зокрема наявність/відсутність домінуючого наспіву.

Аналізуючи отримані *ареали*, застосовуємо *основи їх типології*, запозичені з лінгвогеографії:

1) характеристика ареалу за його величиною;

2) характеристика форми ареалу: щільність/розпорошеність, можливість його окреслення ізолінією (у мелоареалогії, відповідно – ізомелою);

3) кількість параметрів, за якими встановлено кордон ареалу;

4) стосунки між ареалами (ізолініями):

а) опозиція (протиставність) ареалів чи їх суміщення (повне або часткове);

б) тип кордонів: непроникний (чіткі ізолінії) / відкритий для зовнішніх впливів;

в) відсутність/наявність між суміжними ареалами дифузної зони – території, в репертуарі якої співіснують компоненти сусідніх ареалів.

Нагальною потребою є й *пошук адекватних способів графічного зображення досліджуваних явищ*. Цієї теми торкається російська дослідниця з великим досвідом картографування Галина Сисоева [46]. По вивченні практики картографів різних дисциплін, здається, що це завдання етномузикологам доведеться розв'язувати творчо, лише частково використовуючи надбання суміжних географічних шкіл – з огляду на складність предмету, який постає відразу в кількох морфологічних і функціональних вимірах, на багатовекторність аспектів його ареального представлення (це з очевидністю виявляється у розвідках Л. Белогурової, Г. Сисоевої, В. Калюжної). Наразі більшість дослідників іде емпіричним шляхом дроблення картографованих ознак й відображення їх в окремих картосхемах простими позначками (див. карти Ю. Рибачка [42])¹³. Цей підхід не дозволяє подати інтегровану картину «розгортання подій» на території, що вивчається – вона «створюється» в супутньому описові чи аналітичних коментарях. У якості експериментальних зразків інтеграційних карт, де співставлено кілька різнорідних структурних об'єктів і встановлено їх контекстові взаємовпливи, можуть виступити мої пошуки в ареалогії жнивних пісень ([21; 26], **карти K3, K5**).

Графічне вирішення карт ускладнене й тим, що умови їх публікації зазвичай не дозволяють (а в дисертаційних дослідженнях і забороняють) використовувати *колір як засіб диференціації картографованих форм*. Лінгвістичні й етнографічні карти, які сьогодні можуть слугувати орієнтиром для етномузикологів, здебільшого виконуються у кольоровому форматі (див. одне з недавніх досліджень – [38]). До майбутньої дискусії з цієї теми вношу кілька пропозицій:

а) закріпити за обрядовими жанрами основні кольори, які вже використовуються в електронних базах даних ЛЕК (таблицях Excel¹⁴): зимовий сезон – синій, весняний – зелений, троїцький – смарагдовий, купальський – помаранчевий, жнивний – жовтий, весільний – рожевий тощо; якщо на карті зображується кілька форм одного жанрового циклу, можна використати для них різні відтінки основного кольору або різні форми значків (див. **карти K6 – K8**);

б) зображувати видозміни ритміки за допомогою різних форм позначок, а видозміни меліки – різним забарвленням відповідних значків (деякі

¹² Паспортні й аналітичні позиції цих баз формувалися мною протягом 2002–2008 років (в них використано окремі стовпчики подібної бази, укладеної Б. Луканюком, див. [56]) таким чином, щоб можна було *суміщувати в одній площині* матеріали архівного Аудіофонду ЛЕК, аудіопублікації з фонотеки (ФЕУ) та вибірки з друкованих нотацій (про устрій Бази див. [19]).

¹³ Звернімо увагу на те, що, за винятком Г. Сисоевої, якій вдалося налагодити співпрацю зі спеціалістом-картографом, автори здебільшого не тільки самі розробляють легенду і дизайн карти, але й виконують її у різних графічних комп'ютерних програмах.

¹⁴ Див. для прикладу таблицю аудіопублікацій на с. **K43**.

прийняті в ЛЕК усталені кольорові відповідники: фіолетовий – для терцевих звукорядів, коричневий – для квартових, жовтий – для квінтових, зелений – для так званих «триопорних ладів», див. **карти К31-3, К32, К34, К39-7, 8**);

в) для ілюстрації суміщення кількох мелоформ одного жанру у репертуарі одного села використовувати прийом накладання графічних символів (див. **карти К35, К37-4, 5**);

г) за допомогою різної заливки площ розрізняти території, де встановлена відсутність певних форм, що вивчаються, і території, які не були обстежені етномузикологами («білі плями»). Такий підхід втілено, наприклад, **на картах К35, К37-4**. Про це пише і Г. Сисоєва, нарікаючи, що для публікації у збірнику наукових праць чорно-білих версій карт з воронезького музичного атласу їй довелося пожертвувати цим принципом [46, с. 190].

Окрему проблему практичного документального картографування становить *нумерація населених пунктів*. У лінгвістичних атласах прийнято подавати список «точок картографування», які беруть участь у певному проекті, порядкова нумерація таких точок створюється безпосередньо для випуску даного продукту. Ситуація у вітчизняній етномузикології є такою, що аудіоколекції, маючи вже досить вагомий фонд (див. **таблиці 2-3 на с. 235-240**), ще активно наповнюються новими польовими матеріалами найчастіше з території, раніше не охоплених збирацькою роботою. Тож карти, створювані здебільшого для певної авторської розвідки/статті щоразу мають шанс в подальшому бути краще забезпеченими даними з нових населених пунктів. Для розв'язання цієї практичної задачі Б. Луканюк свого часу запропонував використовувати офіційну нумерацію сіл, що подається у довідниках адміністративного устрою України. Науковці ЛЕЛ довгий час користувались номерами довідника 1969 року [53] (його перевагою є список старих назв населених пунктів, які активно перейменовувалися у 1970-80-тих), науковці ЛЕК – номерами довідника 1987 року [54], що пояснювалося наявністю саме цих томів у бібліотеках відповідних Лабораторій. Це викликало незручності при відчитуванні карт колег. Сьогодні як ці, так і інші довідники (зокрема, російськомовні 1947, 1979 років [51-53] та алфавітний список з сайту Верховної Ради станом на 1 січня 2009 року) доступні в електронних версіях, тому певна картографічна публікація не має бути обтяжена списком охоплених у ній сіл – достатньо посилання на відповідний довідник.

Оскільки порядкова нумерація сіл у довідниках починається з одиниці для кожної з адміністративних областей України (запроваджено поділ на області: райони: сільради: села – кожен рівень нумерується в алфавітному порядку), на картах мають бути чітко окреслені їх кордони, а також межі районів, аби читач за 1-4-значним номером з карти міг віднайти в довіднику потрібне село.

У випадках, коли дослідження охоплює території за межами України, доводиться або створювати принагідну нумерацію пунктів для кожної країни (як **на карті К46** й у відповідній таблиці 1 до статті К. Гончаренко та І. Клименко в цій книзі), або ж використовувати поштові коди певної країни (наприклад, в мережі Інтернет легко віднайти такі коди для території Польщі). Роботу з упорядкування населених пунктів Білорусі за принципами побудови названих українських довідників провів Олег Коробов, запровадивши цю систему у картах до статті М. Скаженик (**К10-4 – К13**). Він використав російськомовну версію списку поселень Білорусі як таку, що за написанням назв ближча до україномовної системи запису. У цьому випадку подача списку сіл є необхідною.

Часом виникають розбіжності у прочитанні назв з маргінальних українських територій за межами країни – ці ситуації вимагають спеціальних коментарів (детальніше про це див. на с. 213). О. Коробов зауважив, що на польських топографічних картах 1930-х років назви населених пунктів з українських та білоруських територій (які в той час були під владою Польщі), подані латинкою в польському написанні, подібні до самоназв сіл автохтонним населенням.

Розглянуті особливості методу картографування, що тут названий документальним, виявили свою *специфічну продуктивність у редакторській роботі з картами різних авторів*. Лише цей метод *дозволяє на підставі карт, зроблених іншими дослідниками*, не тільки порівнювати й трактувати ареали, але й *створювати нові документальні карти*, по-новому розташовуючи позначки й отримуючи нові види зв'язків між картографованими явищами. Так були створені **карта К37-4** (див. коментарі на с. 152), частково – **К40** (використано матеріали карти **К8-5**).

На часі – повернення до макроареалогії

В окресленому стратегічному напрямі документальної картографічної роботи ми маємо рухатися тривалий час, з огляду на велику територію розселення українського етносу. Та все ж здається доречним вже сьогодні звернутися (але не повернутися у методичному плані!) до так званого макроареалогічного рівня, аби узагальнити для себе сучасні напрацювання мелоареалогії й тим самим формувати загальноукраїнський чи – ширше – *східнослов'янський контекст* для локальних досліджень (хоча б на тих ділянках, де це можливо). Візуальні образи меломасивів у якомога ширших масштабах дають точніше уявлення про досліджувані явища, аніж повідомлення про те, що той чи інший пісенний тип відомий також в досить віддалених краях. Позитивним прикладом цього можуть слугувати карти Л. Белогурової (**К20 – К22**), у яких автор візуалізувала як локальний, так і макрорегіональний рівні поширення обстежених об'єктів. Без таких узагальнень (зроблених фахівцем, який спирається на власний досвід локального картографування і передусім від-

сіе недостовірні дані) спроби трактування значення вивчених локальних ареалів виглядають не досить аргументованими.

Мені вже довелося зреалізувати кілька «попередньо-підсумкових» карт у жанрах *весільної, жнивної та купальської* мелотипології, залучивши локальні мелотипологічні роботи 1990-2008 років (див. [20]; **карти К30 – К34, К42**). Накреслю кілька усвідомлених по цій праці проблем та можливих ракурсів майбутньої макроареалогічної роботи.

Важливими є наступні *підготовчі й робочі моменти*.

По-перше, для отримання повноцінних, а не часткових макроареалів необхідне охоплення картографуванням не тільки простору України, але всієї старослов'янської території, оскільки вона виявляє виразну спільність системних морфологічних ознак обрядової меліки (див. [28], **карти К2, К21-3, К30-К34, К42**). Це пов'язане з проблемою рівномірного або хоча б співмірного джерельного забезпечення всього ареалу музичними записами належної якості. Тож,

по-друге, потрібно провести пошук презентативних джерел. Виконанню макрокарт сприяє досить добра представленість території Білорусі та суміжних областей Росії (принаймні Псковської, Смоленської, дещо гірше – Брянської, Курської) у нотних публікаціях сучасного типу (див. [3; 8; 23; 25; 26] на с. 109) та дискографії. Україна, на жаль, не може наразі поділитися з колегами публікаціями відповідного рівня (головну негативну роль у цьому відіграє відсутність фінансового забезпечення відповідних установ, зокрема Київської та Львівської етномузичних Лабораторій). Та для українського етномузиколога є доступними такі джерела, як (а) системно призбирані архіви названих інституцій, частково опрацьовані у цифровому форматі, (б) близько 3-х десятків кропітких локальних досліджень, виконаних у жанрі вузівської дипломної роботи (див. [23] та список на с. 17), (в) систематизована дискографія української етнічної музики (ФЕУ) з понад 3300 треків (див. про це у статті І. Клименко та К. Гончаренко у цій книзі).

По-третьє, укладач макромелодіологічних карт працює не просто з одиницями інформації, а з *писенно-географічними масивами*, що мають значний статистичні показники (сотні-тисячі зразків)¹⁵ і характеризуються певними закономірностями саме як масив. Аби не загубитися в цьому морі інформації, використовується відповідний спосіб документації джерел – База даних. Її основна функція – реєстрація нанесених на карту відомостей, за якою читач карти зможе звіритись принаймні з опублікованими зразками. Величина бази обмежує можливості її публікації

виключно електронною версією на оптичному носії (див. **DVD-3.4_ETD_VSL_557+446**). Обсяг зосередженої в такій Базі інформації тягне за собою *мінімалізацію паспортних даних*, наприклад, відсутність відомостей про збирачів і виконавців (іноді все ж важливо зазначати хоча би склад (жінки/чоловіки) і кількість співаючих – див. **стовпчик «О»** у базі **DVD-5.1_ETD_UkrEthnoDiscography**). Проявом цієї тенденції є той факт, що автори нашого спеціалізованого збірника, не змовляючись, при нотних зразках подали лише їх географічні адреси (часом ще номери фонограм; повні дані можна знайти на **DVD у коментарях до аудіоприкладів**).

По-четверте, база даних має бути спеціалізованою згідно з вимогами макромасштабної роботи: якщо для документального картографування важлива деталізація аналітичних параметрів, то для макрокартографування потрібен системний опис лише *генеральних ознак явища*. Це означає *нехтування локальними*, а часом і *регіональними морфологічними особливостями* мелодій задля моделювання їх *найбільш абстрактних архетипів*. Ця процедура вимагає знання сучасних мелотипологічних підходів різних шкіл та гнучкого узгодження їх відмінних позицій¹⁶.

Наприклад, **на карті К32** відображені тільки композиційні версії весільного «макротипу» ♪ 557, хоча відомо про кілька регіональних видозмін власне ритмосхеми (див. про них на с. 123). Варіації мелічного устрою картографованої групи мелодій зведено до кількох параметрів: ознаками регіональних різновидів виступили обсяг активно задіяного звукоряду, кількість і вид ладових опор та співвідношення між першим і другим покажчиком.

По-п'яте, для передачі узагальнених аналітичних параметрів слід використовувати відповідні узагальнені позначки. Так **на карті К32** спільність ритмомоделі передано базовою геометричною фігурою – трикутником, композиційні різновиди – його поворотами, мелічні ознаки – кольором заливки значків та кольором їх контуру. Використання *ізоліній*, що об'єднують ареали однакових явищ, для карт такого рівня здається *передчасним*, адже встановлення мелокордонів та характеру взаємодії сусідніх ареалів є окремим завданням,

¹⁶ У статтях цього збірника виступили представники принаймні трьох близьких собі типологічних шкіл – київської на базі ЛЕК, львівської на базі ЛДМА і московської на базі РАМ ім. Гнесіних. Наведу перелік помічених термінологічних особливостей на позначення тих самих понять:

тип ритму: пірихічний (К. Квітка) = дольний (Є. Єфремов, Б. Луканюк), монохронний (Б. Луканюк) = спондеїчний (І. Клименко: термін «пірихій» вживаю до похідних малюнків дроблення спондеїв) = временник (РАМ) **музично-ритмічний період** = СМРФ (слоговая музыкально-ритмическая форма (РАМ))

найменша синтаксична одиниця ритмічної форми: коліно (Ф. Колесса) = формула (РАМ) = силабогрупа (Львів) = сегмент (А. Іваницький) = елемент, ритмічна фігура (І. Клименко).

¹⁵ Порівняймо зі старою картою «лівобережного» купальського мелотипу [30, с. 81], що окреслює макромасштаб (три країни) цього явища за 17-ма зразками.

наразі реалізованим лиш незначною мірою (ці питання піднімаються в роботах [21-22, 24-27]).

І останнє, якщо певні частини макроареалів можна будувати на підставі локальних документальних студій, то інші є проблемними зонами, лиш частково «покритими» нечисленними аудіо чи нотними публікаціями (або ж зібрані в цих місцях дані ще не опрацьовані). Тож у макроареалах маємо розрізняти, з одного боку, сегменти, отримані шляхом узагальнення попередніх детальних карт (або картографування нових даних з фронтально обстежених територій) та, з іншого – площі, не забезпечені достатніми матеріалами й тому окреслені ескізно. Прикладами «нерівномірних» карт в Атласі можуть слугувати **K2** та **K42** в жанрах жнивних і купальсько-петрівських наспівів. В обох випадках ретельно вивченими є тільки терени Прип'ятського Полісся, інші регіони заповнені *пунктирною* штриховкою (**K2**), що показує потенційний обсяг ареалу, або значками, виставленими біля назв районних центрів (**K32**, **K42**). На карті **K32** фронтально досліджені ділянки показані зеленими рамками. За такими картами не можна судити про справжню щільність ареалів – інформація про це подається у коментарях.

Як бачимо, *технологічні проблеми «макрокартографування»* вже набувають ваги окремого методичного питання.

Щодо найближчих *перспектив розвитку* макромасштабного картографування, то найбільш реалістичними здаються такі плани.

1. Один із актуальних аспектів макромелоареалогії – спільне картографування кількома дослідниками *визначеного обрядового жанру*. Його можна втілити через ідею тематичних збірників статей. Так в межах цієї книги опубліковано кілька розвідок про поширення в Україні *купальсько-петрівських мелодій*. Опорою для узагальненої карти мелоформ цього календарного циклу (**K42**) стали його недавні й сучасні локальні дослідження.

2. На часі попереднє встановлення загальноукраїнських ареалів основних *весільних наспівів* – для цього сформоване типологічне підґрунтя [28; 33], є нотні збірники відповідного масштабу (академічна серія [4], що охоплює більшість українських теренів), за їх записами у ЛЕК укладено електронний каталог ритмотипів. Попередні спроби створення весільних карт макроареалогічного рівня відображено у малюнках **K30 – K34** (саме при їх побудові стали очевидними вищеописані принципи такої роботи).

3. Тема весільної ритмотипології висвітлила *специфічну роль Полісся*, яке може похвалитися чи не найбільшою *обрядовою ритмотворчістю* (це підтверджує правильність засадничої позиції школи М. Толстого про важливість першочергового системного вивчення архаїчних зон Слав'ї, з-поміж яких – Полісся і Карпати). Саме Полісся – як у зв'язку з його роллю у формуванні слов'янських етносів, так і як територія інтересів київських і львівських фольклористів – може стати ще одним

спільним полігоном прикладення українських «картографічних сил», яке може дати видимі в близькому майбутньому результати¹⁷.

4. Макроареалогія дозволяє піднімати й складнішу проблематику, аніж просте поширення території слов'ян певних мелоформ. Наприклад, вже зараз можна зробити висновок про кардинальну *відмінність обрядової мелотипології*, з одного боку, в регіонах Полісся і Поділля (*північно-західна зона*) та, з іншого – у Наддніпрянщині й на Лівобережжі (Полтавщина, Переяславщина, Слобідщина, Степ, Кубань, Вороніжчина – *східна зона*). Зі здійснених обстежень вимальовується така закономірність:

– північно-західна зона спродукувала значну кількість мелоформ (зокрема, велике число відмінних ритмотипів та їх композицій), що виступають у типологічно прозорому вигляді (принаймні, встановлення ритмотипів «західних» зразків у більшості випадків доступне грамотному молодому фахівцеві);

– східна зона, вочевидь, «скористалась» мелоформами, виробленими «на заході» і «на півночі», однак відібрала з-поміж них мале число ритмотипів, витративши творчий потенціал на глибоку «розробку тем» – лівобережні зразки ускладнені на різних рівнях форми:

а) за ритмічним малюнком (стабілізація вторинних форм, отриманих розщепленням першомоделей, прийоми наддроблення, неалгоритмічної ямбізації, некомпенсованої агогії з темповими контрастами тощо – див. на прикладі моделі 5+3 у таблиці 2 на с. 131);

б) за фактурою (2–3-голосся різних типів) – пор. приклади 2 і 3 на с. 162, 8 і 11 на с. 136;

в) ладовою організацією (розширення квінтових наспівів до септими-октави, розробка субзон у вузькооб'ємних наспівах);

г) за ступенем силаборитмічної розспіваності моделі (інтенсивна вокалізація, фарингалізація та інші прийоми) тощо.

У зв'язку з цим постає проблема поглибленого аналізу *стилістики* місцевих наспівів – саме характер стильової розробки, а не лише власне ритмотип, слугує *критерієм вирізнення діалектних локусів* Лівобережжя й дозволяє поставити питання про причини формування саме таких ареальних обрисів (з цієї теми вже опубліковано роботи *Олени Гончаренко, Тетяни Сопілки* [7-8; 45]).

5. Макроареалогічний підхід дає можливість розглянути певний локальний матеріал у контексті великих *«морфологічно-стилістичних» зон*. Так вдалося виявити різні регіональні тенденції

¹⁷ Виокремлю проблему вивчення Чернігівщини (розрідженість сітки обстеження Чернігівського Полісся очевидна і в експедиціях школи М. Толстого): матеріали з цих земель поволі накопичуються (найбільше – у приватних фондах, див. с. 239), але для цих теренів сьогодні не вистачає «вільних дослідників», які працювали би системно, а місцева традиція занепадає прискореними темпами (про це свідчать точкові виїзди 2007–2010 рр. до різних районів області).

варіювання типових ритмомалюнків [28, с. 150]. З-поміж основних: зони «*дольного*» (Середнє Полісся) і «*ямбічного мислення*» (західні терени України і Білорусі, Поозер'я, Смоленщина – див. тут статтю Л. Белогурової, *карту К21-3*), зона *довільного дроблення* (Прип'ятське Полісся), зона *усталених вторинних форм* (Поділля, Наддніпрянина) тощо. Ці висновки, зроблені 1995 року у спостереженнях над східнослов'янським весільним «макротипом» моделі 5+3 ([29]; див. *карти К30-1* та *К30-2*: ареал 6-дольників), підтверджуються пізнішими дослідженнями різних приурочених мелоформ. Тож «розвідувач» певного діалекту може звернутися з цими *крупномасштабними алгоритмами*, підкріплюючи їх новими фактами, або ж спростовуючи.

6. Створення сучасних мап макрорівневих мелоареалів потрібне не лише для координації наукових зусиль, воно стає актуальним й у педагогічному процесі – оскільки певна інформація вже пройшла перевірку часом, вона може бути запропонована студентам, а також користувачам довідкових видань (наприклад, оглядові жанрові статті з мапами від 2007 року публікуються в Українській музичній енциклопедії, див. [20]).

* * *

Історичні й народознавчі науки пройшли етап первинного картографування досліджуваних етнокультурних феноменів, що втілюється в

численних археологічних, етнографічних, лінгвістичних атласах. В етномузикології ареально-типологічні дослідження ведуться зі зростаючою інтенсивністю, але «підсумковий Атлас народно-музичних стилів України все ще залишається справою майбутнього» [32, с. 5]. На початковій стадії підготовки атласів, в тому числі й етномузичного, «важливі будь-які кордони, територіальні протиставлення або відповідності, оскільки вони можуть зберігати в собі сліди етнокультурної історії...» [50, с. 432].

Інтерпретація історико-географічної інформації, закодованої в мелоареалах, стане можливою тільки після повного географічного опрацювання ранньотрадиційних наспівів *на всій етнічній території східних слов'ян* – тоді етномузичні карти зможуть діагностувати типи зв'язків між культурно-територіальними спільнотами. Відомі висловлювання *Климентя Квітки* про те, що збіги кордонів мелотипів з відомими кордонами племінних чи державних утворень свідчать про синхронність їх постанов, сьогодні виглядають як програмний заклик, спонукання до музично-археологічних пошуків. Реальність проведених документальних обстежень показує, що картина мело- й етногенези набагато складніша і вимагає передусім кропіткої дослідної роботи, та передбачає боротьбу гіпотетичних трактовок отриманих ареалів.

Література

1. *Белогурова Лариса*. Ареальная картина Смоленского региона по материалам свадебных песен / Л. М. Белогурова // Традиционные музыкальные культуры на рубеже столетий: проблемы, методы, перспективы исследования : Материалы Международной научной конференции. – Москва : РАМ им. Гнесиных, 2008. – С. 244–256.
2. *Білик Інна*. Рубатна ритміка середньополіського весілля: спроба аналізу засобами комп'ютерної програми WaveLab // Тези X міжнародної наук.-практ. конференції Молоді музикознавці України (24–29 березня 2008 р.). – Київ, 2008. – С. 15–17. [Наук. керівник І. Клименко].
3. *Варфоломеева Тамара*. Музыкально-песенные системы белорусских обрядов жизненного цикла / Т. Б. Варфоломеева // Традиционные музыкальные культуры на рубеже столетий: проблемы, методы, перспективы исследования : Материалы Международной научной конференции. – Москва : РАМ им. Гнесиных, 2008. – С. 257–264.
4. *Весільні пісні* : У 2-х кн. / [упоряд. А.І. Іваницький] – Київ, 1982; *Весілля* : У 2 кн. / [упоряд. М.М. Шубравська, О.А. Правдок]. – Київ, 1970.
5. *Гаспаров Михаил*. Современный русский стих / М. Л. Гаспаров. – Москва : Наука, 1974. – 487 с.
6. *Гиппиус Евгений*. Проблемы ареального исследования традиционной русской песни в областях белорусского и украинского пограничья / Е. В. Гиппиус // Традиционное народное музыкальное искусство и современность. Вопросы типологии / [отв. ред. М. Енговатова]. – Москва, 1982. – С. 5–14. – (Сб. трудов ГМПИ им. Гнесиных ; вып. 60).
7. *Гончаренко Елена*. Ритмическая география свадебных напевов Сумской области (к вопросу изучения музыкально-диалектных стилей культурных пограничч) / Е. В. Гончаренко // Традиционные музыкальные культуры на рубеже столетий: проблемы, методы, перспективы исследования : Материалы Международной научной конференции. – Москва : РАМ им. Гнесиных, 2008. – С. 233–243.
8. *Ї ж*. Обрядові пісенні жанри Сумщини: географія основних ритмотипів // ПЕ-5. – С. 31–42.
9. *Гошовский Владимир*. У истоков народной музыки славян: Очерки по музыкальному славяноведению / В. Л. Гошовский. – Москва : Сов. композитор, 1971. – 304 с.
10. *Його ж*. До питання про музичні діалекти Закарпаття [Доповідь] / В. Л. Гошовский // Матеріали першої Ужгородської міжвузівської конференції, присвяченої вивченню карпатських говорів : Доповіді та повідомлення Ужгородського державного університету : Серія філологічна. – Ужгород, 1958. – Вип. 3. – С. 70–74.
11. *Його ж*. Етногенетичні аспекти мелогеографії / В. Л. Гошовский // Матеріали наук. конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича (23–24 жовтня 1992 року). – Ужгород, 1992. – С. 318–320. Передрук: ПЕ-5. – С. 13–14.
12. *Його ж*. 1. Украинские песни Закарпаття / В. Л. Гошовский. – Москва : Сов. композитор, 1968. – 468 с. (2. Перевидання українською мовою: Українські пісні Закарпаття. – Львів, 2003).
13. *Грищенко Петро*. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Грищенко; АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. Потебні. – Київ, 1990.

14. Гусев Виктор, Марченко Юрий. Календарно-песенная культура Восточного Полесья (к проблеме межэтнических взаимосвязей) / В. Гусев, Ю. Марченко // Полісся: мова, культура, історія : Матеріали міжнар. конференції. – Київ, 1995. – С. 343–348.
15. Завальнюк Анатолій. Типология украинских летних обрядовых песен и их восточнославянский субстрат : Дисс. ...канд. искусствовед. – Киев, 1983. (Вихід друком: *Завальнюк Анатолій. Українські літні обряди та пісні* : Навч. посібник / А. Завальнюк. – Вінниця, 2008. – 304 с., нот., фото, іл.).
16. Картографирование и ареальные исследования в фольклористике : Сб. трудов / [сост. О. А. Пашина]. – Москва : РАМ им. Гнесиных, 1999. – С. 6–22. – (Сб. трудов ГМПИ им. Гнесиных ; вып. 154).
17. Квитка Климент. Об историческом значении календарных песен // Избранные труды : В 2 т. / К. В. Квитка ; [сост. и коммент. В. Л. Гошовского]. – Т. 1. – Москва : Сов. композитор, 1971. – С. 89–99 (коментар В. Гошовського на с. 100–101).
18. Його ж. Об областях распространения некоторых типов белорусских календарных и свадебных песен // Белорусские народные песни / К. В. Квитка ; [сост. З. В. Эвальд]. – Москва; Ленинград, 1941. – С. 123–129 (Перевидано під тією ж назвою у книзі: *Квитка К. Избранные труды* : В 2 т. – Т. 1. – Москва : Сов. композитор, 1971. – С. 161–176).
19. Клименко Ирина. Аудіофонд українського фольклору, 1982–2008: Засади устрою і перспективи електронної архівації // ПЕ-3. – С. 53–105.
20. Її ж. Весільні пісні / І. Клименко // Українська музична енциклопедія. – Т. 1. – Київ, 2006. – С. 336–342; Жнивні пісні // УМЕ. – Т. 2. – Київ, 2008. – С. 86–93; Купальські (петрівські) пісні // Там само, с. 639–646.
21. Її ж. Жнивні мелодії Овруччини (у контексті «загальнобілоруського» ареалу) / І. Клименко // Полісся України: Матеріали історико-етнографічного дослідження. Вип. 2. Овруччина. – Львів, 1999. – С. 341–364.
22. Її ж. Жнивні наспіви Пінщини / І. Клименко // СІМР-3. – С. 54–62.
23. Її ж. Каталог випускних робіт з етномузикології в КДК // ПЕ-3. – С. 130–134 (також: Етномузика-2).
24. Її ж. Мелогографія: Історія, методика, сучасна проблематика / І. Клименко // Україна: географічні проблеми сталого розвитку : зб. наук. праць : у 4 т. – Київ, 2004. – С. 309–319.
25. Її ж. Мелогографія жнивних наспівів басейну Прип'яті : дис. ... канд. мистецтвознавства / І. Клименко – Київ, 2001. – 176 с. + Додаток : 11 карт; нот.
26. Її ж. Жнивні наспіви ритмомоделі 4+3: типологія і мелоареалогія / І. Клименко // Народознавчі зошити. – Львів, 2000. – Зошит 4 (34). – С. 630 – 647.
27. Її ж. Купальсько-петрівські мелотипи Прип'ятського Полісся: матеріали до Атласу музичних діалектів / І. Клименко // ПЕ-1. – С. 107–136.
28. Її ж. Ритмоструктурна систематика весільних мелодій українсько-білоруського мелоареалу (погляд із Прип'ятського Полісся) / І. Клименко // ПЕ-2. – С. 135–165.
29. Клименко Ирина, Гончаренко Елена. Географія ритмічних трансформацій весільної структури 53²: алгоритм дольності / І. В. Клименко, О. В. Гончаренко // СІМР-7. – С. 28–36.
30. Костюковец Лариса. Об одном типе купальских песен / Л. Костюковец // Памяти К. Квитки : Сборник статей / [ред.-сост. А. Банин]. – Москва, 1983. – С. 79–89.
31. Кутырова-Чубала Галина. Белорусский жнивний напев: архетипы и инновации : дисс. ...канд. искусств. – Москва, 2002. – [24 карты].
32. Луканюк Богдан. Питання методики географічного етномузикознавства й етнографічне регіонування західноукраїнських земель / Б. С. Луканюк // СІМР-1. – С. 5–8 (Перевидання (доповн.): ПЕ-5. – С. 15–18).
33. Луканюк Богдан, Добрянська Ліна. Спроба мелотипології весільних ладканок і пісень західного Полісся та західної Волині / Б. Луканюк, Л. Добрянська // Етнокультурна спадщина Полісся / [ред.-упоряд. В. П. Ковальчук]. – Рівне, 2004. – Вип. 5. – С. 95–108.
34. Мироненко Ярослав. Молдавско-украинские связи в музыкальном фольклоре: история и современность : дисс... доктора искусствоведения. – Кишинев, 1991. – 286 с.
35. Михальчук Кость. Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины / К. П. Михальчук // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край: Материалы и исследования. – Т. 7. – Санкт-Петербург, 1872.
36. Можейко Зинаида. Календарно-песенная культура Белоруссии: Опыт системно-типологического исследования / З. Можейко. – Минск : Наука и техника, 1985. – 247 с. – [Карты на с. 160–166].
37. Її ж. Песни Белорусского Полесья. Вып. 1 / З. Можейко. – Москва, 1983. – [8 карт на сс. 20–22].
38. Несен Ирина. Весільний ритуал Центрального Полісся: традиційна структура та реліктові форми (середина ХІХ–ХХ ст.) / І. І. Несен. – Київ : Центр захисту культурної спадщини від надзвичайних ситуацій, 2005. – 280 с. – Іл.+Карти.
39. Пашина Ольга. Традиції жнивних песен русско-белорусского пограничья : дисс. ...канд. искусств. / О. Пашина. – Москва, 1988.
40. Проблеми сучасної ареалогії / АН України. Ін-т укр. мови ; [відп. ред. П. Ю. Гриценко]. – Київ : Наук. думка, 1994. – 344 с.
41. Рибак Юрій. Методика ареально-типологічних досліджень в етномузикології. Досвід львівської школи / Ю. П. Рибак // Етномузика. – Львів, 2007. – Число 3 : Збірка статей та матеріалів на честь 60-річчя Богдана Луканюка / [упоряд. Ю. Рибак]. – С. 9–22.
42. Його ж. Обрядові пісні верхньоприп'ятської низовини (мелотипологія – мелогографія – культурогенеза) : дисертація ... канд. мист. / Наук. кер. Б. Луканюк. – Львів, 2005.
43. Сабан Лариса. «Дудки» на Гуцульщині / Л. Сабан // СІМР-6. – С. 43–53.
44. Сливинський Юрій. Заспіви весільних ладканок: типи і поширення / Ю. Сливинський // СІМР-2. – С. 20–29.
45. Сопілکا Тетяна. Традиційне вокальне виконавство: регіональна специфіка (деякі спостереження на матеріалі пісенної традиції Полтавщини) / Т. М. Сопілکا // Студії мистецтвознавчі. Театр. Музика. Кіно. – Київ : ІМФЕ, 2004. – Число 4 (8). – С. 44–49.
46. Сысоева Галина. Музыкальные диалекты: критерии и методы выделения (на южнорусском материале) / Г. Я. Сысоева // Традиционные музыкальные культуры на рубеже столетий: проблемы, методы, перспективы исследования : Материалы Международной научной конференции. – Москва : РАМ им. Гнесиных, 2008. – С. 184–198.
47. Тавлай Галина. Белорусское купалье: Обряд, песня / Г. В. Тавлай. – Минск : Наука и техника, 1986. – 174 с.: нот.

48. *Тестова Людмила*. Генетическое единство и региональная специфика мелодики украинских свадебных песен : дисс. ... канд. искусствовед. / Л. Тестова. – Киев, 1982. (Вихід друком: *Єфремова Людмила*. Наспів українських весільних пісень / Л. Єфремова. – Київ: Наукова думка, 2006. – 190 с.)
49. *Толстая Светлана*. Этнолингвистическое изучение Полесья: состояние и перспективы / С. Толстая // Полісся: мова, культура, історія. – Київ, 1996. – С. 47–54.
50. *Толстой Никита*. Язык и народная культура: Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике / Н. И. Толстой. – Москва, 1995.
51. Украинская ССР. Административно-территориальное деление: на 1 января 1979 года. – Киев, 1979.
52. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ: на 1 вересня 1946 року : у 3 т. – Київ : Українське видавництво політичної літератури, 1947. – (Видання перше).
53. Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ: на 1 квітня 1967 року : у 2 т. / [відп. ред. В. І. Нижник]. – Київ : Українське видавництво політичної літератури, 1969 (з додатком відомостей про зміни, що сталися на 1 січня 1969 року).
54. Українська РСР. Адміністративно-територіальний устрій: на 1 січ. 1987 року / [відп. ред.: В. І. Кирненко та ін.]. – Київ : Гол. ред УРЕ, 1987. – 504 с.
55. *Хай Михайло*. Музика Бойківщини / М. Й. Хай. – Київ: Родовід, 2002. – 304 с.
56. *Цехмістрюк Юрій*. Народні пісні Волині: Фонографічні записи 1936–1937 років / Джерельні матеріали та видання Б. Столярчука; відчитання та заг. редакція Б. Луканюка. – Львів; Рівне, 2006. – 480 с. нот., іл., CD.
57. *Czekanowska Anna*. Ludowe melodie wąskiego zakresu w krajach słowiańskich: Przewgląd dokumentacji źródłowych, próba klasyfikacji metodą taksonomii wrocławskiej. – Kraków: PWM, 1972. – 262 s.
58. *Narasymczuk Roman-Włodzimierz*, Tance huculskie: Z 26 mapami, 64 rycinami, 6 tablicami i 287 melodiami tanecznymi. – Lwów, 1939. – (Prace etnograficzne : Wydawnictwo Towarzystwa Ludoznawczego we Lwowie, № 5 / [red. Adama Fischera]).

Картосхеми див. в Атласі на стор. К2 – К5, К30 – К35, К37-4, К42, К46.

Ирина Клименко (Київ)

МЕТОДИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ МЕЛОАРЕАЛОГИИ: ИЗ ПРАКТИЧЕСКОГО ОПЫТА ДОКУМЕНТАЛЬНОГО КАРТОГРАФИРОВАНИЯ

В статье очерчены основные этапы формирования украинской мелогеографии (с проведением некоторых параллелей с российским и белорусским опытом); рассматриваются проблемы, связанные с применением документального картографирования; аргументируется необходимость возврата к исследованиям на уровне макромелоареалогии (тенденции 1970–80-х годов изображать мелоареалы в макромасштабах крупных регионов или целых стран) на новом методологическом уровне, т.е. основываясь на осуществленных современных локальных разысканиях. Для решения мелогеографических задач автор предлагает воспользоваться достижениями лингвогеографической методики, действенность которой проверила на собственном этномелогеографическом обследовании большого региона – Полесья и смежных с ним зон. Специально обсуждается методика статистических подходов в картографировании, связанная с соответствующей методикой полевой работы. Впервые в украинской мелогеографии поднимается проблема поиска адекватных способов графической визуализации картографируемых явлений.

Ключевые слова: географическое этномузикознание, документальное картографирование, макромелоареалогия, статистические методы, графическая визуализация символов, базы данных.

Iryna Klymenko (Kyiv)

METHODOLOGICAL PROBLEMS OF MELODIC GEOGRAPHY: FROM PRACTICAL EXPERIENCE OF DOCUMENTARY MAPPING

The main steps of forming of the Ukrainian melogeography (including some parallels with Russian experience) are outlined in the article herein; the problems connected with the use of documentary mapping are examined; the necessity of coming back to the research on the macromeloareological level (the trends of 1970–80s to represent meloareas in macroscales of large regions or the entire countries) is argued in the new methodological light, that is on the basis of having been completed up-to-date investigations. In order to solve these melogeographic tasks the author offers to use the achievements of lingvogeographic methods. Her own ethnomelogeographic survey of the large region of Polissya and the adjoining areas, proved the effectiveness of those. The methodology of statistic approaches to mapping, connected with the appropriate field work methods is discussed ad hoc. The problem of search of the adequate ways of graphic visualization of the phenomena being mapped is risen for the first time.

Key words: geographical ethnomusicology, documentary mapping; macro-meloarealogy, statistical method, graphic visualization, databases.